

Nemzedékek életmódváltásának kutatása

Korunk a gyors társadalmi átalakulás korszaka. A termelőerők, a technika fejlődése, a civilizáció olyan változásokat idézett elő az emberek életében, ami egy-két emberöltő alatt társadalmi átrétegződéshez vezetett. Ebből a folyamatból a falu sem maradhatott ki. Ezért a honismereti kutatás fontos feladata a nemzedékek életmódváltásának rögzítése.

En a Kisalföldön végeztem ilyen irányú kutatásokat. Nagyszerű lehetőségem adódott, mert a Szigetközben, a Rábaközben, a Győri-síkságon találtam még olyan idős embereket, akik életüket a nagycsaládi közösségben kezdték, majd folytatták a kiscsaládok egyéni gazdálkodásában és ma, öreg napjaikat a szocialista közösségben, a termelőszövetkezetben élik. Életük során tehát három változást értek meg.

Szeretném vizsgálódásaim módszerét röviden ismertetni, mert gondolom, ez hasznos lehet más tájak kutatói számára is.

Nagyon fontosnak tartom az életmódváltások okainak vizsgálatát, összefüggéseiket a természeti, emberi, történelmi adottságokkal. Az elérhető legrégebb emlékmagyból kell kiindulnunk, kisalföldi viszonylatban tehát a nagycsaládi életformából. Hogyan függött ez össze a mi tájunkban az ősi nemzetségrend hagyományaival, tekintélyrendszerével, a földrajzi adottságokkal és a gazdálkodás, a külterjes földművelés, állattartás fejlettségi fokával. Ezek együttesen határozták meg a nép életmódját, vagyis éppen az tette szükségessé a nagycsaládot, hogy a szűkre szabott lehetőségek, a kezdetleges termelőeszközök mellett — saját körén belül — mindig és mindenre legyen ideje, ereje a családnak.

Az első életmódváltást a nagycsaládok felbomlásával élték át idős adatközöim. A Kisalföldön a vízszabályozás, az ármentesítés adta meg a mezőgazdaság fejlődésének, s vele együtt a nagycsaládi közösség felbomlásának természeti alapját. Ehhez járult a családi tekintélyrendszer kopása, a társadalmi keretek elavultsága, s a technikai szint emelkedése. A gabona-monokultúra kialakulása már kevesebb és kevésbé összetett munkát adott, s már nem volt szükség a nagycsaládi életformára. A családok így szétkülönültek és megkezdték egyéni életüket. A kiscsaládok megerősödtek, a kor színvonalán művelték földjüket, tartották állataikat, rendezték be otthonukat, de azért továbbra is kénytelenek voltak összefogni az erejüket meghaladó munkák idején, mint a közös géppel való vetés, az aratás, a cséplés, a házépítés stb. A rokoni kapcsolatok szerepe így megnövekedett.

A legnagyobb változást parasztságunk életében a felszabadulás, a szocialista társadalomba való átrétegződés hozta. Ennek lehetőségét külső erők teremtették meg, a belső fejlődés azonban már természetszerű volt. A politikai okok mellett a gyors technikai fejlődés, a gépesítés, kemizálódás, a termelés és értékesítés problémái tették szükségessé az egyéni gazdálkodásból az újabb közösségbe, a termelőszövetkezetbe való átváltást. A családok eddigi funkciója megváltozott. Eddig társadalmi és gazdasági közösségek voltak egyszerre. A szocialista társadalomban azonban a család már csak az összetartozás szerepét tölti be, a termelés megszervezése ettől különvált, társadalmi keretek közé, a szövetkezetek kezébe került.

Az egyéni gazdálkodásból a szocialista korszakba való átmenet nem volt könnyű. A szövetkezetek a bekerült jó egyéni gazdákkal jó ideig nem nagyüzemi módon, nagyüzemi eszközökkel és szemlélettel gazdálkodtak. A közösségeket részben a bajok, illetve bizonyos külső kényszer kovácsolta össze. A nehéz átmeneti korszak után a komoly állami támogatással megindult korszerűsítés váltotta ki a harmadik

életmódváltozás belső, természetes folyamatát, ami a mai, kényszer nélküli, tudatosan elfogadott szocialista gazdálkodás szép eredményeire vezetett.

Fontos feladatnak tartom az adatközlők minden anyagának pontos lejegyzését, élményeik rögzítését, mert ez a néprajzi módszer teszi munkánkat *életszerűvé*. Ugyanilyen fontos a *társadalmi szemlélet*. Adatközlőimet mindig úgy válogatom össze, hogy minden paraszti réteg képviselve legyen bennük, a nagygazdától a középszerű és kisparasztiig, a zsellér és cseléd családokig. Szükséges az *összefüggések* megmutatása, hogy a társadalmi átalakulás hogyan járt együtt a földművelés fejlődésével a nyomásos gazdálkodásból a korszerű forgórendszer kialakulásáig, a hagyományos munkaeszközök után a gépesítésig. Hasonlóképpen fontos, hogy hogyan zajlott le az állattartás fejlődése a régi félszilaj tartástól az istállózásig, s a mai korszerű tenyésztési, takarmányozási eljárásokig. Együtt fejlődött vele a népi közlekedés a gyalogos és kocsis piacozástól a teherautóig, vagy a település, építkezés a régi sövényfalú kunyhóktól a mai összkomfortos lakóházakig és a korszerű bútorokig, háztartási gépekig. Tehát mindent egybevetve: kutatásainkat a legrégibb, még elérhető életformából kiindulva a mai napig, a *mi korunk eredményeire* kell folytatnunk.

Ez a vizsgálati mód vezetett el a következő feladatig. A mai szocialista közösségek új társadalmának kialakulásával a paraszti átregyeződés folyamata még nem ért véget. Szemünk előtt játszódik le a paraszti rétegek nagyarányú átáramlása a munkásosztályba. A *munkássá válás* nagy társadalmi folyamatát most rögzíthetjük az élet valóságában. Ez igen tanulságos, sokrétű folyamat.

Vizsgálataimat kérdőívek segítségével végeztem. Ezeket úgy állítottam össze, hogy feleletet adjanak az ingázó munkás személyéről, munkahelyéről, beosztásáról, keresetéről, az utazás körülményeiről, a pihenésre, szórakozásra, művelődésre, a ház körüli munkákra fordított időről, párhuzamba állítva a helyben, tiszben dolgozó családtagokéval. Külön kérdések foglalkoznak a háztáji munkákkal, a növénytermelés, a kert, az állattartás és az értékesítés adataival. Kitértem szociális helyzetük vizsgálatára is. Ennek egyik legjobb fokmérője a régi és a mai étrend összehasonlítása, a régi és a mai ruházatkódás, valamint a lakóház, a berendezés és a háztartási gépek adatai. Nagyon fontosnak tartottam megvizsgálni *művelődésük problémáit* is: az újságok, a folyóiratok, a vásárolt és a könyvtári könyvek, kedvelt írók és költők, a mozi- és a színházlátogatás, a tánc, a zene és a néphagyományok megőrzésével kapcsolatos kérdésekre adott válaszok segítségével.

A megvizsgált községek ingázóinak több, mint fele (52,7%) segédmunkás. A betanított munkások aránya 24,6%, a szakmunkásoké 12,3%, az alkalmi munkásoké pedig 5,9%. Az alkalmi munkás kötődik még legjobban a falusi élethez. Csak alkalmi munkát vállal és a nagy mezőgazdasági munkák idején otthon dolgozik. Mindegyiknek van egy kis földje, kertje, néhány sertése, baromfija és 32%-uk még tehenet is tart. Ennek megfelelően háromnegyed részük napi 4—5 órát dolgozik a háztájában. A segédmunkások 97%-ának van háztájija, szarvasmarhát azonban már csak 10%-uk tart. Több mint felük napi négy órát dolgozik még otthon, és 30%-uk nem foglalkozik már háztáji munkával. A betanított munkások 90%-ának van kertje; szarvasmarhát 80%-uk tart, és már csak két-három órát dolgoznak a háztájában. A szakmunkások szakadnak el legjobban régi életkörülményeiktől: 87%-uknak ugyan van még otthon kertje, állata, s ennek megfelelően napi két-három órát dolgoznak a gazdaságban, de 13%-uk már eltávolodott a földtől.

Ezek az adatok jól mutatják, hogy a munkássá válás nem történik meg egyszerre azzal, hogy valaki elmegy a gyárba dolgozni. A falusi ember fokozatosan illeszkedik bele a munkásosztályba. A vizsgált adatokból jól kitűnik, hogy kezdetben még a régi falusi életforma az erősebb és a kétlakosság, az otthoni és az üzemi helytállás nehéz erőpróbára kényszeríti az embereket. Nyolc órás üzemi munka, két-három órás utazás után még négy-öt órás munka a gazdaságban, ez napi 14—16 órás nehéz fizikai megterhelést jelent. Később aztán — ahogyan nő begyakorlottságuk, szaktudásuk —, egyre jobban kötődnek már a munkahelyhez és ennek arányában lazulnak meg a régi otthoni kapcsolatok. Ez sokaknál a háztáji gazdálkodás feladásához vezet, másoknál pedig a városba költözéshez. A legrövidebb az ifjú nemzedékek útja: idegenkednek a mezőgazdasági munkáktól, szakmát tanulnak és így olvadnak be a munkásosztályba.

Nagyon tanulságos a munkássá válás szociális és művelődési háttere is. A vizsgálataim során kirajzolódott szociális kép az egységesebb. A konszolidációs időszak gazdasági fellendülése meglátszik életszínvonaluk emelkedésén. Ezt legjobban a meg-

épült új házakon, új bútorokon, a háztartások gépesítésén, a közlekedési eszközökön lehet lemérni, valamint a régi és a mai életrend, a régi és a mai ruhaállomány összehasonlításával. A múlthoz viszonyítva életszínvonaluk hatalmas fejlődését láthatjuk. Főképp azok a családok élnek az átlagnál lényegesen jobb életkörülmények között, ahol az iparban dolgozó és jól kereső egy-két családtag mellett a szülők vagy a feleség elvégzik a háztáji gazdaság munkáját. Az új házak, az egészséges, korszerűen berendezett lakások, a háztartások gépesítése, a megfelelő táplálkozás, a divatos öltözködés lassan teljesen eltünteti a falu és a város közötti régi különbségeket.

A művelődés képe problematikusabb. A munkásosztályba átrétegződő falusi ember egyre jobban eltávolodik a régi falusi kulturális közösségtől, már nem veszi át hagyományokat, de nem tud a munkásosztály körében sem gyorsan gyökeret ereszteni. Így elég nagy számban gyökértelenül élnek a két kultúra között. Célszerű csak az anyagi jólét, amivel nem emelkedik együtt a műveltségük. A szocialista brigádmozgalom nagy segítséget jelent a munkássá váláshoz, és hozzá csatlakozva csak nagyon átgondolt, a népi kultúrában gyökerező közművelődési munkával lehet a problémákat megoldani.

Az életmódkutatás módszeres munkájának ismeretében most egy család három nemzedékének példáján szeretném megmutatni az életmódváltó és sokszínűségét.¹ Nézzünk meg egy szigetközi zsellércsaládot.

A múlt század végén ők is nagycsaládi közösségben éltek, mert ez független volt a vagyontól, a birtokterület nagyságától. Másfél hold saját földjük volt, s mellette napszámából éltek. A családfő, az „örög”-nek nevezett nagypapa parancsolt és a népes család, fiak, lányok, menyek, vőkö egyaránt összedolgoztak. A családfő a ház körüli munkát végezte, a feleségek főztek, takarítottak. A család többi tagja napszámába járt, részcsesaratást vállalt, ennek fejében részt kapott, egyelt, rét- és erdőmunkát is végezték az uradalomban. A közös keresetet együtt tartották és abból éltek. Ha volt szabad idejük, a férfiak a vízeket járták, halásztak, töröztek, s ezzel is segítettek a népes család eltartását. Közös házban laktak. Szoba-konyha, kamra, istálló volt az épület és egy szobába zsúfolódott az egész nagycsalád.

Az utolsók között bomlott fel nagycsaládi közösségük. A szegénység tartotta őket ilyen sokáig össze. Sem telkük, sem erejük nem volt hozzá, hogy külön-külön házat építsenek. Aztán, az egyik fiú beállt az uradalomhoz cselédnek és kiköltözött a majorba. A másik elment hajósra, a harmadik maradt meg a háznál, napszámába járt családjával együtt és alkalmi munkára a Dunára. Így élt a felszabadulásig. Az ő sorsát kísérjük tovább figyelemmel.

A szocialista társadalomba az utat a szegény zsellércsaládok találták meg a legkönnyebben. A mi családnak nyolc hold földet kapott a földosztáskor. Azonnal munkához láttak. Igaerőhiánnyal küszködve, szegényen, de összefogással megmunkálták a földet. A természetmunkák azonban gyengék voltak, az időjárás, vízjárás szeszélyei is nagyon nehéz helyzet elé állították az újgazdákat. A beszolgáltatás ugyancsak súlyos teherként nehezedett vállukra. Nem csoda, ha alapító tagként léptek be az 1950-ben alakult szövetkezetbe. Kezdetben itt sem volt könnyű dolguk. Az I. típusú tsz nem volt megfelelő. Mire a gépállomást kifizették és a beszolgáltatási kötelezettségüknek eleget tettek, addigra alig maradt betevő falatjuk. Az egyik fiú traktóros tanfolyamot végzett és segítette dolgozni a gépállomáson, mert az ő keresetéből tudott csak megélni a család. A következő évben III. típusú szövetkezetté alakultak és a 12 alapító tag egy brigádba tömörülve közösen végezte el az összes munkát. Életszínvonaluk azonban csak a szocialista községgel alakulást követően, az új szövetkezetben kezdett emelkedni. Ma már új házakban élnek a közből önállóvá lett családtagok. Az új házban új bútor, mosógép, jégszekrény, palackos gáz-tűzhely, rádió és televízió van.

A legidősebb fiú már katona volt a II. világháború végén és fogságba is esett. Így beszél magáról:

„Ötvenben jöttem haza az orosz fogságból és beléptem én is a szövetkezetbe. Mezei munkás lettem. Megnősültem és feleségemék új házába kerültem. Volt egy hold háztájink, tartottam egy tehenet, egy vemhes üszőt, hízaltam két-három disznót. Takarmányt az egység után kaptam a tsz-tól. Tizenegy évig voltam egyszerű tsz-tag. 1970-ben jöttem el Győrbe a gyárba. A kereset miatt hagytam ott, mert a mi tsz-ünk mindig gyengén gazdálkodott és bizonytalan volt a kereset. A gyárban pedig az a legjobb, hogy mindig biztos pénze van az embernek.

Segédmunkás lettem a textilgyárban. Naponta bejárom busszal. Egy óra oda a gyárig. Vissza pedig egy és háromnegyed óra az utazás a buszra várakozással együtt. 1972-ben elvégeztem egy szakmunkástantfolyamot és kitanultam a gyapjúfestő szakmát. Azóta itt dolgozok, mint szakmunkás.

Még ebben az évben eladtam otthon minden állatot, felszámoltam a ház körüli gazdaságot. Három műszakban dolgozok. Otthon eszem csendesen, a gyárba hazait viszek. Ha hazaérek, a ház körül dolgozgatok egy kicsit, lát vágok, javítgatok. Elolvassom az újságot, este rádiót halgatok. A televíziót nem szeretem nézni, az csak az asszonyok, meg a gyerekeké. Kilenc óra körül lefekszem mindig, mert négykor kelni kell. Ha éjjeli műszakos vagyok, az a legrosszabb, mert az éjjeli műszak agyoncsapja a napot. Reggel, amikor hazaérek, aludni kell, aztán már megint hamar este van, indulni kell a gyárba. Nem érdemes semmiért peklifogni. Szabad szombaton sokszor túlórázok, kell a kereset. Ha van egy kis időm szombaton vagy vasárnap délelőtt, rokonoknak, jóbarátoknak segítek visszasegítéért vagy áldomáért, de pénzért nem. A gyár zaja, pora után azért jó egy kicsit kint dolgozni a friss levegőn úgy, mint régen. Vasárnap délután szunditok egyet, aztán összejövünk a barátokkal: hol itt, hol ott beszélgetni meg kártyázni. Az a legjobb benne, hogy semmire nincs gondom, nem úgy, mint a gazdaságban volt.

¹ Kutatásaim eredményét három tanulmányban írtam meg az Arrabona, a Győri Múzeum évkönyvének 1974-75. és az Idei, 1977. évfolyamában.

Moziba, színházba nem járok, könyvet se szeretek olvasni. Jól érzem magam így, nem bánom meg, hogy elmentem a gyárba, inkább csak azt, hogy miért nem hamarabb, mindjárt a fogság után fogtam bele."

Ime: cseppben a tenger! Egy család életmódváltása a nagycsaládi nyomorúságból a munkássá válásig és annak minden problémájáig. Végezetül csak azt szeretném még mondani, hogy érdemes és szép a honismeretnek ezzel az új ágával is foglalkozni. Népünk életének, fejlődésének új szakaszát ismerjük meg benne.

Dr. Havasi Zoltán:

A honismereti mozgalom és a könyvtárak*

1. A honismeret és a nemzeti könyvtár viszonya szembeszökő. A honunkra, hazánkra vonatkozó írott, nyomtatott ismeretek gyűjteménye legteljesebben az Országos Széchényi Könyvtárban található. Azok is, amelyek hazai szerzőktől valók, de azok is, amelyek külföldi szerzők tollából rólunk szólnak, ránk vonatkoznak.

Sőt, az is rögtön nyilvánvalóvá válik, hogy ha a honismeretek gyűjtőterepét, a hazára vonatkozó ismeretek körét és a nemzeti könyvtár funkcióit együttesen nézem, akkor ezek az ismeretek szükségszerűen a tágabb, az egyetemesebb összefüggésekbe is helyezendők; hiszen a nemzet más nemzetekkel való kapcsolatában létezik, kultúrája is más nemzetek kultúrájával való kapcsolatában alakul, fejlődik folyamatosan; így a haza és tágabb otthonunk, vagyis a világ elszakíthatatlan kapcsolatba kerül.

A honismereti mozgalom és a könyvtárak viszonyát tekintve, az adott könyvtár rendeltetésétől, helyétől, fenntartó intézményétől, az általa ellátandó területtől és szakterülettől függ, hogy mire terjeszti ki hatókörét, figyelmét. Az adott település vagy az adott anyaintézmény hatósugara szabja meg a honismereti munka érdekében kifejtendő tevékenységet. De ez esetben is fel kell készülni azokra az olvasói, kutatói, tájékoztatási igényekre, amelyek a hatókörén túli kapcsolatokra utalnak.

A helyismereti gyűjteménynek minden vonatkozásában kielégítő képet kell adnia a városról, a vidékről, ha ez irodalmi források alapján lehetséges. Sok könyvtár már korábban is fontosnak tartotta az idevágó irodalom megszerzését, az érdeklődés azonban inkább történelmi, irodalmi, művészeti, esetleg néprajzi jellegű volt. Ma már ez nem elég. Tisztában kell lenni az egyes vidékek természeti viszonyaival, gazdasági, ipari, mezőgazdasági arculatával. Örvendetes az a törekvés, amely a helyi munkásmozgalom dokumentumainak összegyűjtésére irányul. Előtérbe kerül az intézménytörténet, a szervezettörténet és az üzemtörténet igénye. Mindezekre könyvtárainknak is fel kell készülniük.

Nem elég csak könyveket gyűjteni. A könyvek mellett igen nagy szerep jut az egyéb kiadványoknak, kéziratoknak. Alapvető fontosságú a helyi sajtó gyűjtése (nap- és hetilapok, a terület üzemi lapjai, folyóiratok, a terület iskoláinak értesítői és minden periodika-féleség). A kisnyomtatványok közt gyűjtendők a röplapok, a műsorok és a plakátok is. Minél teljesebb térképgyűjteményre is szükség van.

Hol helyezkedik el elvileg és gyakorlatilag az Országos Széchényi Könyvtár — mint hazánk nemzeti könyvtára — a honismereti munkát alátámasztó könyvtári rendszerben?

Az Országos Széchényi Könyvtár fenntartója, anyaintézménye a szocialista magyar nemzet. A honismereti mozgalom szemszögéből, nézve hazánk legnagyobb „helyismereti gyűjteménye”. Elvileg minden megtalálható benne, amit Magyarországon nyomdai úton előállítanak, sőt különgyűjteményeiben még egyéb, nem nyomdai úton előállított, írott szövegeket tartalmazó dokumentumok is vannak. Mégis a helyi gyűjtésnek pótolhatatlan szerepe van.

A helyismereti gyűjtemények széles körű feladata, hogy minél több emberben erősítsék a helyes történelmi szemléletet, a szülőföld szeretetét. Az ismeretek a kutatás, a szakemberek közvetítésével válhatnak a közműveltség elemeivé. A helyismereti gyűjtemények darabjai, dokumentumai így elsősorban a kutatás rendelkezésére állnak. Ezek a gyűjtemények nem annyira olvasmányként, hanem elsősorban forrásanyagként jönnek tekintetbe. A fejlődő technika segítségével azonban ma már másolatokban is beszerezhetők a kutatáshoz szükséges forrásértékű dokumentumok.

* Ennek az írásnak, valamint Kemény G. Gábor 75. oldalon lévő cikkének közlésével köszönetjüket a jubiláló Országos Széchényi Könyvtár. (Szerk.)